

BORDIUS, EL DESPOBLAT MÉS CONEGUT DE L'ARAN

Resum

La Val d'Aran no té l'alarmant despoblament de la resta del Pirineu. La singularitat política i cultural del petit país occità i la potencialitat econòmica per la pràctica de l'esquí, complementada pel gaudi de la natura i del patrimoni la resta de l'any, sobretot durant l'estiu, són les raons perquè no hi hagi un buidatge com a les altres contrades de la serralada.

Tanmateix, també hi ha despoblats, alguns amb una discreta recuperació, d'altres ja gairebé oblidats si no fos pels admiradors de la seva bellesa desolada.

La vall de Toran, en el terme municipal de Canejan, concentra el major nombre de petits assentaments de tot l'Aran, que estan, segons la facilitat d'accés, en un grau o un altre en l'habitual procés de despoblament o de recuperació.

Als peus del Montludde destaca el nucli de Bordius, entre mític i mig perdut, amb una pista que s'apropa, però que no arriba, amb la ruïna i l'abandó de les seves cases, però amb tímids intents de recuperació.

El mític llogaret fou immortalitzat per Juli Soler Santaló l'any 1907 amb una icònica fotografia, quan era ple de vida. La comparació d'aquella imatge amb l'actual és un magnífic exemple de com han canviat aquells llocs. Després de segles de vida en total equilibri amb el difícil entorn, els atractius del segle xx convidaren els seus habitants al trist abandó de les seves cases.

Bordius té encara una oportunitat?

Paraules clau: despoblat, situació, accés, hidroelèctrica, edificis, fotografia, recuperació.

Joan-Ramon González Pérez

Associació Amics de la Seu Vella de Lleida

Maria José Atienza Averós

Fundacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Abstract

The Val d'Aran does not have the alarming depopulation of the rest of the Pyrenees. The political and cultural uniqueness of the small Occitan country and the economic potential for skiing, complemented by the enjoyment of nature and heritage the rest of the year, especially during the summer, are the reasons why not there is an emptying as in the other parts of the range.

However, there are also depopulated ones, some with a discreet recovery, others already almost forgotten but only by admirers of their desolate beauty.

The Toran Valley, in the municipality of Canejan, concentrates the largest number of small settlements in the whole of Aran, which are, depending on ease of access, to one degree or another in the usual process of depopulation or recovery.

At the foot of the Montludé stands the nucleus of Bordius, between mythical and half lost, with a track that approaches, but does not arrive, with the ruin and abandonment of their houses, but with timid attempts to recover.

The legendary village was immortalized by Juli Soler Santaló in 1907 with an iconic photograph, when it was full of life. A comparison of that image with the current one is a great example of how those places have changed. After centuries of life in total balance with the difficult environment, the attractions of the twentieth century invited its inhabitants to the sad abandonment of their homes.

Does Bordius still have a chance?

Key words: depopulated, situation, access, hydroelectric, buildings, photography, recovery.

Introducció

El present treball és gairebé la continuació natural del que vam presentar a l'XI Col·loqui d'Estudis Transpirinencs celebrat a la Seu d'Urgell l'any 2019, en el qual analitzàvem el despoblament a l'Aran, especialment en la zona més septentrional, corresponent al terç de Quate Lòcs.¹

Encara que tots els despoblats, i especialment els de la vall de Toran, tenen el seu encant, n'hi ha probablement un que té un atractiu especial: Bordius.² Per tant, volguérem centrar-hi la nostra atenció i aquí hi ha l'aportació més monogràfica. Cal dir que la recerca sobre el llogaret no és fàcil. A part de l'examen més detingut de les seves cases i del seu emplaçament, posàrem interès a entrevistar-nos amb aquells que visqueren a Bordius o el co-

neixien bé. Això ha estat més difícil del que creïem. Primer, pel reduït nombre de persones existent i després per aquella atàvica desconfiança d'explicar coses a persones desconegudes. Tot i la vinculació aranesa de la segona dels signants i la possibilitat, per tant, de no ser l'habitual forastera curiosa, no hi ha hagut sort a l'hora d'aconseguir tots els contactes desitjats.

Per aquest motiu estem especialment agraïts a la confiança que ens va mostrar Rafael Illanes Lastera, nascut a Canejan l'any 1934 i empleat de Correus, per entrevistar-se amb nosaltres i contar-nos allò que recordava de les freqüents visites que feia a un Bordius encara viu, tot i que ja era manifesta la progressiva marxa de la seva gent cap a indrets més confortables.

Els pobles d'Aran

Un dels atractius de la Val d'Aran és descobrir els bonics pobles de cobertes de pissarra, presidits pels campanars de les esglésies i veure com s'integren en el paisatge. Amb l'excepció de la nova població de Baqueira i del creixement més descontrolat de Vielha, que ja ha arribat a connectar amb Gausac i Betren, la resta dels nuclis habitats mantenen un bon equilibri amb l'entorn, controlant les noves construccions, ajustades a la tradicional manera d'edificar, fins i tot els «neopobles» de la pujada a Beret, com la coneguda Pleta, tant la de Baqueira com la de Tanau.

Si observem la situació dels nuclis habitats originals de l'Aran, comprovem que en la meitat alta de la vall són sempre prop del riu i, per tant, de connexió fàcil a través del Camin Reiau; fins i tot Bagergue, el més alt, és a prop de l'Unhòla, afluent de la Garona i pas natural cap a Liat. També trobem el lloc de Montgarri, amb poques cases vora el santuari que protegeix la capçalera de la Noguera Pallaresa i que també esdevé un despoblat de referència de la muntanya aranesa.³

A Mijaran ja trobem el primer poble que s'escapa d'aquesta situació més fàcil per situar-se més amunt, pujant pel pendent del Montcorbison; es tracta de Casau, avui fàcilment comunicat per la proximitat a la carretera del túnel de Vielha. Precisament és a partir del punt en què la Garona s'adreça cap al nord, en seu contundent gir de noranta graus, que la majoria dels pobles estan més o menys allunyats del riu, de la carretera i del vell camí principal. Tots se situen a petita alçada —com Vilac, Betlan, Vila, Arròs, Benós, Begós o Arró— o mitjana —com Mont, Montcorbau, Vilamòs i Arres. Solament Aubèrt és a prop del riu, al qual cal afegir Pònt d'Arròs i algunes cases d'Es Bòrdes. Precisament aquest nucli és l'únic situat a l'esquerra de la Garona, dominant la confluència d'aquest riu amb l'Artiga de Lin. Era Bordeta té avui el nucli principal vora la carretera, però hi ha bordes a una banda i l'altra del riu.

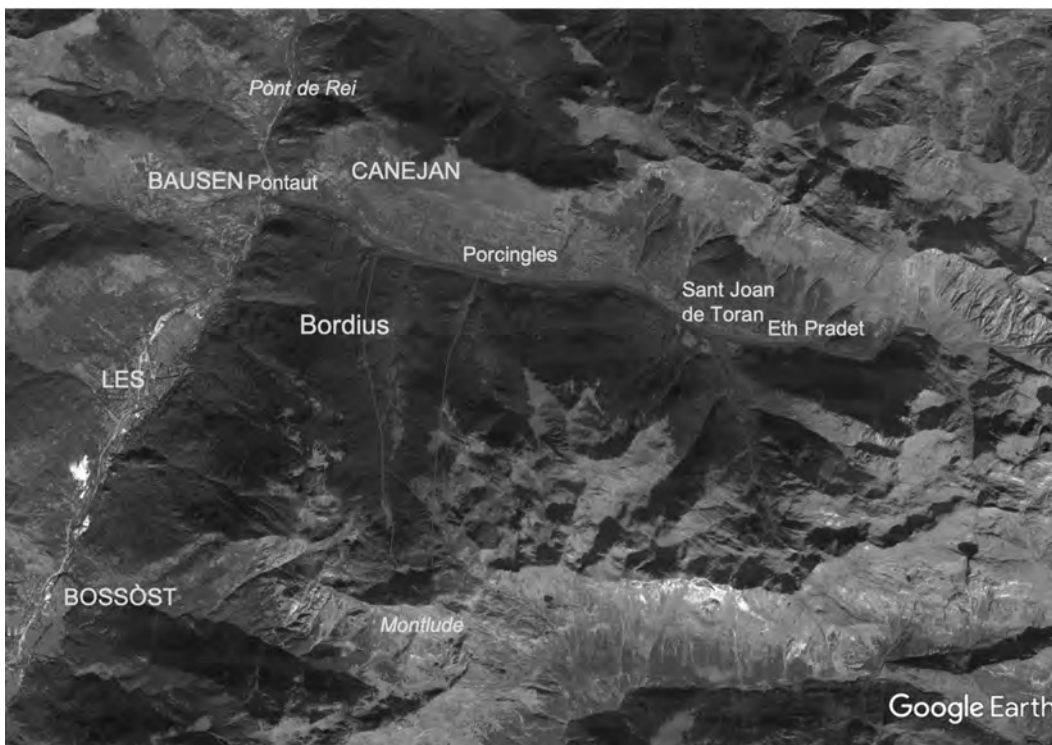
En la part més baixa de la vall trobem els gran pobles de Bossòst i de Les, avui amb les seves respectives *lanes* a tocar i per tant en posició veïna al riu, com passa a Naut Aran, si bé les dues poblacions mostren els seus orígens en llocs més alts i prop de les restes respectives dels castells que presidien l'indret, cadascun a una banda de la Garona. El seu creixement natural, però, els ha portat a «colonitzar» l'altre costat, també en relació amb el *bocard* miner, el primer, o al pas de la carretera per l'actual avinguda de Sant Jaime, el segon.

Finalment, trobem també a cada banda de riu, però a mitjana alçada, els nuclis emblemàtics de Bausen, que ha sabut mantenir bé la seva fisonomia, i de Canejan, tot un referent en el paisatge del Baish Aran, especialment de nit. Hi ha el petit lloc de Pontaut, a peu de carretera, el darrer conjunt de cases abans de passar la frontera de Pònt de Rei.

Aquest panorama ha fet que el territori aranès hagi estat ocupat per l'home de manera proporcional als recursos que hi podia obtenir per subsistir. Pocs despoblats hi trobem en general, en l'Aran. Sentèths, Sant Pèr i Serís són alguns dels quals tenim notícia o també alguna resta,⁴ però indubtablement el regne dels despoblats és tota la vall de Toran, un autèntic «microaran» però amb característiques pròpies, que pertany al municipi de Canejan.⁵ És una llarga i frondosa vall de poc més de deu quilòmetres, que va d'est a oest solcada pel riu que li dona nom. Les carenes de les muntanyes de la dreta (Comagrana, Pan, Camarilhes, Potèrla, Pica, Horadic, Barrièr, Bacivèr, etc.) són el límit nord de la terra aranesa. En total hi ha dotze nuclis de petita mida. Eth Pradet és el més oriental, mentre que Sant Joan de Toran és el més gran i l'únic amb església, i esdevé la capital natural de la contrada. Porcingles és un dels més visitats i en procés de recuperació. Com a nuclis establitzats hi ha Era Cassinhau, Moron, Naviàs o Era Mòla, mentre que Sestrer, Pujòla-Amellet, Campespin o Eth To esdevenen els més despoblats. Fins fa poc al de Pujòla-Amellet hi havia hagut una parella gran que hi visqué poc temps, arranjant amb una corda com a barana l'únic camí que hi ha per a accedir-hi solament a peu. Tots són a la dreta del riu, ja que a l'esquerra solament trobem, a mitja muntanya, Bordius.

Bordius

No hi ha cap dubte a l'hora d'identificar Bordius com un excel·lent exemple d'allò que malauradament ha passat en tants llogarets, no solament de l'Aran sinó també de la muntanya en general, que de ser llocs vius han passat a ser despoblats morts. Però de totes maneres el nostre, a més de tenir unes peculiaritats que el fan ben singular, no està formalment deshabitat i, de fet, la recuperació d'alguns edificis indica la voluntat del petit nucli per sobreviure a la tendència de despoblament, tot buscant una nova oportunitat adaptada a les circumstàncies actuals.

Situació singular de Bordius, a l'esquerra del barranc del mateix nom, dins del conjunt de petits nuclis de la vall de Toran.

Situació

Ja hem dit que es troba a l'esquerra de la vall de Toran dins del terme de Canejan; mentre que aquest està a 906 metres d'altitud, Bordius està a 1.140 m, però entremig hi ha el riu que passa a uns 700 m d'alçada pel punt on comença el camí de bast que en prop d'una hora permet arribar al petit lloc després de superar els 440 m de desnivell.

Encara que és a la cara nord del Montlude (2.518 m), es troba realment en una zona de praderies, on el pendent és menys marcat, especialment en el Plan de Guilhem, situat un centenar de metres per sobre. Avui predomina el bosc del tipus caducifoli en l'entorn de Bordius: Bòsc dera Escala, Bòsc des Tartèrs, Bòsc des Sauquèrs, si bé l'aciculifoli apareix a partir dels 1.300 m amb el frondós Bòsc deth Borrut.⁶ En contra d'allò que es podia creure pel fet d'estar a la cara nord, Bordius té una bona insolació, ja que està a l'esquerra del barranc del mateix nom que baixa de l'emblemàtica muntanya citada, tot fent una petita vall, però la més marcada de tot el Toran, la qual cosa explica que sigui un indret apte

per a viure i per a instal·lar-hi una població, petita però estable; de totes maneres, el més segur és que originalment devia ser un lloc d'ocupació estacional,⁷ format per un conjunt de bordes (d'aquí és fàcil deduir l'origen del topònim), i que no es convertiria en permanent fins probablement al segle XVIII, amb el notable creixement poblacional que s'experimenta des de principis d'aquesta centúria.⁸ La factura de les construccions existents no permet determinar una clara cronologia, ja que segueixen les maneres ancestrals d'edificar; de totes maneres, es veu una certa homogeneïtat entre totes elles, sense proves d'una antiguitat que mai aniria més enllà del món medieval, la qual cosa fa pensar, per tant, en l'expansió de la població en tot el país durant la centúria del set-cents i ens permet apostar, avui per avui, per l'època indicada.

Població

Els habitants de Bordius,⁹ com en general a tot Aran, explotaven la fusta del seus boscos, i val la pena recordar que pertanyien al municipi aranès amb més gran extensió forestal.¹⁰ De propietat comunal, els boscos eren arrendats habitualment, com per exemple es va fer a la societat Benosa-Estaca durant la segona meitat del segle XVIII.¹¹ L'activitat agropecuària complementària es desenvolupava en finques privades on es conreava sobretot blat i patates, i que tenien, a més, vaques, ovelles, cabres i porcs,¹² ja fos per al consum familiar o en petita escala per als possibles mercats existents.

El creixement constant de la població aranesa durant la centúria del set-cents continuarà fins al segle XIX, quan assoleix l'any 1860 el sostre històric de 1.114 habitants per a Canjan;¹³ sens dubte l'explotació de les mines de Liat serà un factor determinant per a arribar a aquesta xifra. Volem entendre que els poblets de Toran devien estar inclosos proporcionalment en aquest creixement espectacular que gairebé havia quadruplicat els 314 habitants que hi havia el 1787.

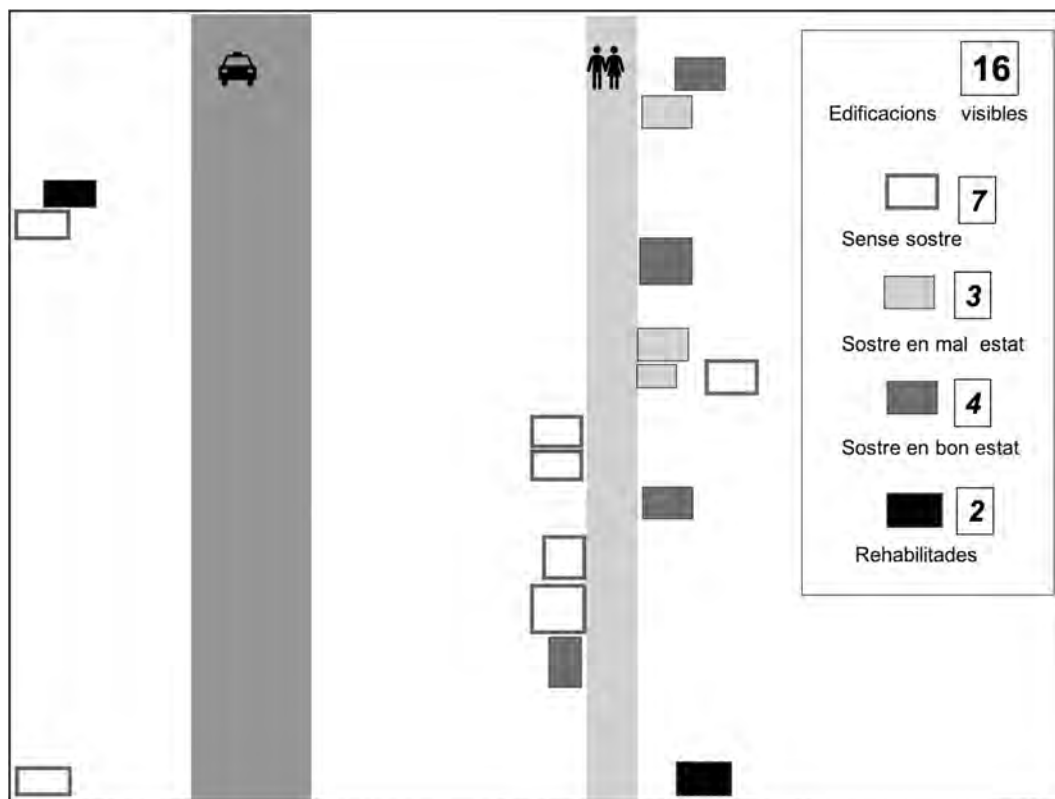
A partir d'aquí ja es produeix la davallada progressiva fins a arribar a l'estancament al voltant de 100 persones que té censades el municipi des de 1990 fins a l'actualitat.¹⁴

Concretar dades poblacionals en els nuclis més petits no és fàcil. Sabem que a principis del segle XX, Bordius, juntament amb Tell i Cabamunt (que han de ser com dues barriades del nucli principal), tenia 37 edificis i 46 habitants dels 700 que hi havia en tot el municipi.¹⁵ El 1991 Bordius tenia encara censats dos habitants¹⁶ i a partir de 2019 ja eren tres,¹⁷ dos homes i una dona,¹⁸ tot i que sembla que ja feia anys que no hi vivia ningú, segons informació oral i la icònica foto de la darrera fulla del calendari de l'any 1974 que encara hi ha penjada en una casa desocupada.¹⁹ Precisament d'aquest any és l'edició de la guia de Ramon de Semir, el qual diu que s'arriba «por fuerte cuesta a Bordius, pequeño pue-

blo típico, 1.140 m., donde todavía pueden verse antiguas casas con altos e inclinados tejados de paja; aunque totalmente deshabitadas».²⁰

Descripció

A Bordius, actualment, hi podem veure setze cases, de les quals set estan en ruïna, sense sostre i plenes de vegetació; tres tenen encara la coberta, però en mal estat; quatre es mantenen bé i dues han estat rehabilitades, tot fent una coberta nova. No hem pogut aconseguir el nom de totes les cases ni, en conseqüència, la identificació de cadascuna. Sabem que de nord a sud hi havia: Çò de Tòn deth Dionís,²¹ Çò de Dòsa, Çò de Sartiga, Çò de Barri, Çò de Castrà i Çò de Julian d'Andreu.

Croquis de l'estat de les edificacions de Bordius al llarg del camí de bast i la relació amb la pista per a vehicles.

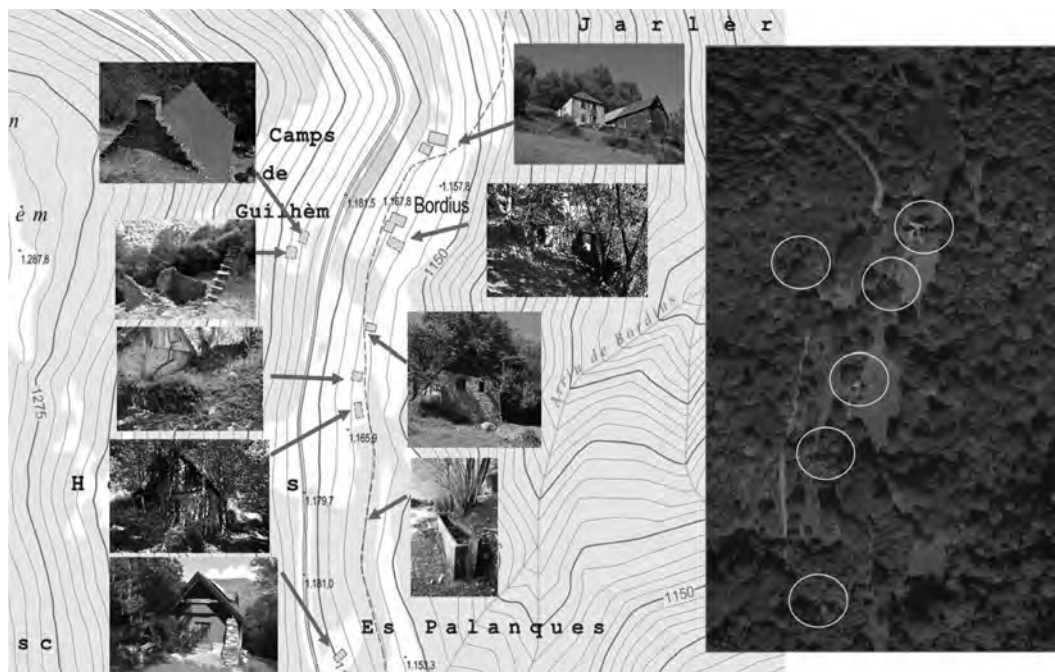
La distribució dels habitatges segueix aproximadament la corba de nivell dels 1.140 metres i és per on passa el camí que a manera de carrer, únic i principal, les uneix totes. La majoria estan en una cota inferior, per la banda oriental de la via, la qual quedaria a l'altura del fumeral de les cases; per tant, cal baixar uns metres per arribar a la porta d'accés, que està orientada principalment a la cara sud, i en algun cas a la de llevant. Les altres són a la banda oest del camí i, per tant, la porta principal està gairebé a peu pla del camí, per les que s'obren a l'est, encara que també n'hi ha que ho fan al sud i llavors cal pujar una miqueta. Finalment, hi ha unes poques cases escampades per sobre, seguint pel vessant oriental de Bordius.

A l'extrem més meridional del camí, gairebé on s'acaba, hi ha la font, abeurador i safareig, fets de ciment i amb el broc de ferro, que devia agafar l'aigua del mateix barranc de Bordius, però que avui ja no ho fa i, per tant, no raja.

Pista

En general, la distribució de les cases del despoblat correspon a allò que passa a la resta de nuclis. És a dir, hi ha una agrupació d'edificis, però que en general es mantenen aïllats els uns dels altres. La singularitat de Bordius rau en el predomini longitudinal de la situació de les construccions, en contra de la distribució més circular dels altres llocs, que s'explica pel fet que té com a eix el vell camí que aquí esdevé una mena de carrer major del nucli.

Entre 1963 i 1967 la companyia hidroelèctrica Sociedad Productora de Fuerzas Motrices²² va fer una de les darreres obres hidroelèctriques al Pirineu amb una pista de servei apta per a vehicles, paral·lela, però uns deu metres per sobre, respecte del nucli habitat de Bordius, la qual cosa evidencia que la seva construcció no va ser per facilitar-hi l'accés, sinó per arribar als desguassos regulats relacionats amb el canal de pressió que pren l'aigua de la capçalera del Toran, de la presa d'Hons dera Coma i té el salt hidroelèctric cap al final de la vall, sobre la presa de Sant Joan de Toran.²³ La cambra d'on baixa la llarga canonada de gairebé 400 metres està a poc més d'un quilòmetre al nord-oest de Bordius. De fet, el camí que avui permet anar amb relativa comoditat fins a Bordius correspon al del servei d'aquest aqüeducte subterrani; aquesta pista surt d'Era Honeria i puja fins assolir la cota del canal i llavors segueix adaptant-se al perfil del terreny; precisament la volta que fa per mantenir el nivell quan es troba amb el barranc de Bordius, demostra la importància d'aquest accident geomorfològic. El ramal permet arribar al llogarret en una ziga-zaga de dos quilòmetres, i en concret a la darrera de les bordes, avui rehabilitada, així com a una altra que en la part més alta també s'ha arranjat, i s'ha fet en aquest cas un camí per arribar-hi. Però el destí final són els accessos subterranis al canal, enmig del barranc,

Panorama dels nuclis d'habitatges de Bardiús, distribuïts al llarg del camí i aprofitant una zona menys pendent. (Fotografia: J. R. González)

en la zona coneguda com Es Palanques, on hi ha els elements de regulació del cabdal i on curiosament figura clarament el nom de l'indret: Bardiús! L'únic lloc on hi ha el nom del poblet, tot i que ja lluny de les cases.

Cases

Els habitatges de Bardiús presenten una tipologia totalment adaptada al terreny. Són cases de planta única, quadrangular, amb l'eix més llarg perpendicular al vessant; això fa que la paret oest sigui a *grosso modo* el mateix retall del terreny i solament sobresurt el mur del fumeral amb la característica forma d'escala, dita *penau* en aranès, i amb la xemeneia al bell mig. Els edificis tenen tres alçades. La inferior està destinada al bestiar, l'accés es fa habitualment per la cara est; de vegades la porta es desplaça de la posició central per deixar lloc a una finestra. Interiorment la paret del fons, és a dir la de ponent, correspon al retall fet en el vessant, que de vegades no és vertical i serveix el volum que hi queda en la base com a suport per a elements de l'estable.

Diferents imatges del canal a pressió que portà la pista i la llum a Bordius durant els passats anys seixanta. (Fotografia: J. R. González)

La planta primera està destinada a l'habitatge de la família: hi ha la cuina, amb llar de foc, menjador i dormitori. L'accés és per la banda sud: aprofitant la inclinació del pendent es passa a peu pla o de vegades amb algun graó per salvar millor el desnivell. La porta en posició central i dues finestres a cada costat, de vegades una a l'oest. Per la banda est també hi ha dues finestres i també pot haver-n'hi alguna a la cara nord, però el més habitual és que no n'hi hagi.

Tipologia característica de les cases de Bordius encastades en el vessant, amb la distribució habitual d'establia, planta principal i fumeral.
(Fotografia: J. R. González)

El fumeral serviria de dormitori complementari i com a magatzem-golfes.

Pot haver-hi construccions adossades, pel nord, o lleugerament separades per la banda oriental, com a complement per poder posar-hi més bestiar o guardar les collites.

La coberta pot ser de dos vessants, però també n'hi ha de tres. Són de pissarra que surt directament del cap del mur, si bé alguna, com la penúltima en la zona meridional del poble, que està situada a la part de dalt del camí i paral·lela al pendent, la té de teules amb un petit ràfec. També en alguns llocs s'ha posat metàl·lica. Abans era habitual que fos de palla, com es veu en la foto de Juli Soler, que després comentarem.

Una casa típica de Bordius amb el característic penau, situada a la part baixa del camí i perpendicular al pendent. (Fotografia: J.R. González)

Els murs son gruixuts i fets de pedra, lligats amb morter, aprofitant els blocs més grans per a fer les cantonades. La paret del fumeral que dona a llevant pot ser perfectament de fusta, material que de vegades també servia per a la part que hi ha en els altres dos costats entre el final del mur de pedra i el començament de la teulada.

L'acabat exterior dels habitatges ben emblanquinats contrasta amb les parets de les bordes subsidiàries de cada çò, que mostren l'habitual pedra vista.

La borda situada més al sud, que ara llueix el nom de cabana des Hontiques, prop de la llera del barranc, ja fou modificada pels constructors del canal. Avui apareix molt modificada, però ben arranjada, i mostra una gran arcada d'accés al pati feta amb la curiosa i atractiva tècnica, estesa pels pobles de la Val durant el segon terç del segle XX principalment, d'imitar amb ciment troncs i branques d'arbres.

*Una tipologia menys habitual, situada a la part alta del camí i paral·lela al vial.
(Fotografia: J.R. González)*

La fotografia

Sense cap dubte podem dir que la fotografia que publicà Juli Soler Santaló l'any 1906 a Bordius,²⁴ quan descobria l'Aran i feia la seva famosa guia de referència, s'ha convertit en una imatge icònica de la vida d'un llogaret de muntanya, el qual ha esdevingut, gràcies a ella, un indret del Pirineu especialment conegut.

Es veu la casa, sense emblanquinar, amb els edificis annexos per al ramat, avui sense sostre, i una petita cabana tot just davant la porta, actualment desapareguda. La llenyada apilada recolza en la borda immediata. El primer que crida l'atenció són les cobertes fetes de palla, amb especial reforç al carener; en general totes es troben en molt bon estat, menys a la cantonada sud-est de l'edifici principal, on es distingeix un esvoranc, que cal pensar que no trigarien gaire a reparar els habitants abans de l'arribada del proper hivern.

Les dues cases fins avui rehabilitades. La de l'esquerra, coneguda com Es Hontiques, situada a prop del barranc, va ser la primera de recuperar-se, i ara està acompanyada per l'altra, situada a la part més alta de Bordius.
(Fotografia: J. R. González)

Precisament el que dona un atractiu especial a la instantània són els set personatges que no dubten a mirar a càmera des de la posició que en el moment de fer la foto ocupaven. És a dir, no sembla que estiguin posant, sinó trobats *in fraganti* en un moment tranquil de la jornada, probablement cap al vespre. Per les característiques de la casa i el lloc on està feta la fotografia sembla que tots formen part d'una unitat familiar. El pare, assegut a terra amb els braços agafant-se els genolls, és el més proper al fotògraf, gairebé fora de pla; de fet, part de l'esquena la té tallada. Porta xiqueta i boina, i ens mira des de l'angle esquerre. Més a baix, també assegut i recolzat a la paret de la cabana, s'hi veu un ado-

lescent amb armilla, amb la mà dreta sobre la mateixa cama i l'esquerra recolzada sobre el genoll per aguantar-se el cap, cobert amb una boina. Al mig de la imatge un altre jove, més petit, està picant el terra per la qual cosa està dret, lleugerament ajupit; també porta armilla i boina. Al darrere hi ha les quatre dones, vestides amb faldilles llargues i amples. A la dreta, la que sembla la mestressa de la casa, amb un bonic vestit i un elegant gipó; del braç esquerre li penja una peça de roba i un altre objecte que no hem sabut identificar; sembla com si vingués o anés a fer alguna cosa. A la seva dreta, recolzada a la paret i amb els braços creuats, la que sembla la filla gran. Al seu costat una de més jove amb camisa blanca i mocador al cap, porta un cubell a cada mà. Finalment, una altra de més jove és darrere la porta, oberta per la meitat de dalt i solament treu el cap cobert amb un mocador.

Si en aquesta casa hi vivien set persones almenys, es fàcil entendre com sumant la resta de gent, que hi devia haver en les altres edificacions, arribem a la quarantena de persones que Ceferí Rocafort diu que hi havia a principis del segle xx. De fet, quan Juli Soler visità Bordius va trobar vuit cases habitades, la qual cosa s'ajusta al nombre total de població citat que hi devia haver llavors; tanmateix, això fa que la casa fotografiada estigués per sobre de la mitjana d'individus que formaven una família, la qual hauríem de situar en cinc membres per casa. Destaca també com la majoria de les construccions eren cobertes de palla, però creiem que no ho encerta massa quan diu que hi són «agrupades pintorescament en la forta vessant del barranc», ja que si bé sí que són clarament encastades en el pendent, tot el caseriu, com ell diu, té més una disposició longitudinal, seguint preferentment la corba de nivell tal com hem vist, la qual, però, situa erròniament a 1.680 m, gairebé 500 metres més de l'alçada avui acceptada de 1.140 m.²⁵

Marxa, permanència i retorn

La fotografia comentada mostra un moment en estat pur de la vida quotidiana dels habitants de Bordius. Al cap d'unes dècades tot canviaria, sobretot després de la Guerra Civil amb l'arribada de la llum i del nou camí que les obres de l'empresa hidroelèctrica portarien a la contrada.

Aquestes «comoditats», lluny d'afavorir la permanència de la població, com passa habitualment, ajudaren a la progressiva marxa dels seus habitants a destins on tot era una mica més fàcil. El proper poble de Canejan va ser un dels llocs triats, així com també d'altres poblacions del mateix Aran, però alguns anaren una mica més lluny, fins a Barcelona o a la veïna França. De totes maneres, el fet que hi hagi encara gent censada en el poblet demostra que l'abandó no fou total ni sobretot dràstic, com sí que ha passat en d'altres poblets.

*Comparativa de l'estat de
la coneguda casa: l'any
1906 i 2019.*

*(Fotografies: J. Soler i
J. R. González)*

De fet, aquella pista que canvià la vida de Bordius per sempre, és la que li pot donar una oportunitat de recuperació. Tant en rutes a peu com en bicicleta, el pas pel poblet és un atractiu per a l'excursionisme; però el més important és la recuperació de les primeres cases per part de gent que vol tenir una base còmoda per a la cacera, per a gaudir de la tranquil·litat de la muntanya o simplement per a recollir la torxa i no deixar morir un indret preciós, ple d'històries de la gent que hi va viure, el qual a poc a poc coneixem una miqueta més, tot i que encara resta molt per fer.

Conclusió

Amb aquest modest treball hem volgut atansar-nos una mica més a la realitat de Bordius, al seu singular emplaçament, a la tipologia de les seves cases adaptades al terreny, a la seva gent, als canvis que comportà l'arribada de les obres hidroelèctriques, al progressiu abandó, a la descoberta excursionista i esportiva, i a la recuperació d'algunes cases. Evidentment, mai més Bordius tornarà a ser com en la foto icònica de Soler, ni a tenir aquella vida. Però amb els visitants i els nous residents no restarà en ruïna i perdut, sinó viu, adaptat a la nova època, però gaudint de la nova oportunitat per continuar existint que té per la seva singularitat.

Bibliografia

DD.AA. (2004). *Terra Aranesa*. II Epòca, núm. 4, 2003. Vielha: Fundacion Museu Etnològic dera Val d'Aran.

DD.AA. (2006). *Terra Aranesa*. II Epòca, núm. 6, 2006. Vielha: Fundacion Museu Etnològic dera Val d'Aran.

DD.AA. (2019). *Nomenclator dera Val d'Aran*. Barcelona: Institut d'Estudis Aranès. Acadèmia aranès de la lengua occitana–Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

GONZÁLEZ, Joan-Ramon, ATIENZA, Maria José (2020). «Consideracions sobre l'evolució del despoblament a la val d'Aran: el cas del terçó de Quate Lòcs», *Ibix.*, 2a epoca, núm. 11. Ripoll: Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès–IRMU, p. 213-227.

AVENTÍN-BOYA, Claudi (2018). «Un lòc entah bestiar. Bordius», a X. CORTADELLAS i J. PUJADÓ (coord.), *Els pobles perduts del Pirineu català i aranès*. La Bisbal d'Empordà: Edicions Sidillà, p. 356-360.

AVENTÍN-BOYA, Claudi (2013). «Toran. El gran desconocido de Aran», a *Guia Gum Val d'Aran*. Vielha, p. 8-10.

- CARRERA, A., AVENTÍN-BOYA, C. (2014). «La Vall de Toran. Val d'Aran. De Pontaut enquia Sant Joan», a X. CORTADELLAS i J. PUJADÓ (coord.), *Els pobles oblidats. Una vall i 29 viles abandonades de Catalunya*. La Bisbal d'Empordà: Edicions Sidilà, p. 314-322.
- CARRERA, A., AVENTÍN-BOYA, C. (2014). «Sant Joan de Toran. Val d'Aran. Un caplòc entàs vilatges perduts», a X. CORTADELLAS i J. PUJADÓ (coord.), *Els pobles oblidats. Una vall i 29 viles abandonades de Catalunya*. La Bisbal d'Empordà: Edicions Sidilà, p. 334-344.
- FARRÉ, Carlos, ENDESA GENERACIÓN, SA (2002). «Sistema hidroelectric d'ENDESA ena val d'Aran», (2004), *Terra Aranesa*. II Epòca, núm. 3, 2002. Vielha: Fondacion Museu Etnològic dera Val d'Aran, p. 27- 36.
- PABÁN, Marisa, SANLLEHY, M. Àngels (1996). «Dels boscos comunals als d'utilitat pública: la Val d'Aran (s. XVIII-XX)», *Plecs d'Història Local*, núm. 62. Institut Ramon Muntaner, p. 964-967.
- SÁNCHEZ, Llorenç (2002). «“Era Productora” des dera perspectiva deth temps». *Terra Aranesa*. II Epòca, núm. 3. Vielha: Fondacion Museu Etnològic dera Val d'Aran, p. 79-81.
- SANLLEHY, M. Àngels (2007). *Comunitats, veïns i arrendataris a la Vall d'Aran (s. XVII-XVIII). Dels usos comunals a la independència econòmica*, vol. 1. *El marc institucional*. Tremp: Garsineu Edicions.
- SANLLEHY, M. Àngels (2007). *Comunitats, veïns i arrendataris a la Vall d'Aran (s. XVII-XVIII). Dels usos comunals a la independència econòmica*, vol. 2. *El marc econòmic*. Tremp: Garsineu Edicions.
- SANLLEHY, M. Àngels (2014). *Es responses dera Val d'Aran as qüestionaris de Francisco de Zamora*. Tremp: Garsineu Edicions.
- DE SEMIR, Ramon (1974). *La Vall d'Aran. Pirineo Catalán. Guía turística y documental*. Granollers: Editorial Alpina.
- ROCAFORT, Ceferí (c. 1912). «Província de Lleida», a CARRERAS CANDI, Francesc, *Geografia General de Catalunya*, volum V. Barcelona. Edició facsímil (1980), volum IX, Edicions Catalanes, SA.
- SOLER, Juli (1906). *La Vall d'Aran. Guia monogràfica de la comarca*. Barcelona: Centre Excursionsita de Catalunya. Edició facsímil (1998). Tremp: Garsineu Edicions.
- VERGÉS, Frederic (1996). «Canejan», *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Vall d'Aran. Alt Urgell. Andorra i índex general*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 63-66.

Webgrafia

https://ca.wikipedia.org/wiki/Sociedad_Productora_de_Fuerzas_Motrices

<https://ca.wikipedia.org/wiki/Bordius>

<https://www.idescat.cat/codis/?id=50&n=9&c=250637>

Notes

¹ Joan-Ramon GONZÁLEZ, Maria José ATIENZA (2020), «Consideracions sobre l'evolució del despoblament a la Val d'Aran: el cas del terç de Quate Lòcs», *Ibix*, 2a època, núm. 11. Ripoll, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès–IRMU, p. 213-227.

² Hem seguit la toponímia que figura a DD. AA. (2019), *Nomenclator dera Val d'Aran*, Barcelona, Institut d'Estudis Aranesi–Acadèmia aranesa de la lengua occitana–Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

³ Diversos articles sobre Montgarri en el número monogràfic: DD.AA. (2004), *Terra Aranesa*, II Època, núm. 4, 2003, Vielha, Fundacion Museu Etnològic dera Val d'Aran.

⁴ Joan-Ramon GONZÁLEZ, Maria José ATIENZA (2020), «Consideracions...», p. 221.

Claudi AVENTÍN-BOYA (2013), «Toran. El gran desconocido de Aran», a *Guia Gum Val d'Aran*, Vielha, p. 8-10.

A. CARRERA, Claudi AVENTÍN-BOYA (2014), «La Vall de Toran. Val d'Aran. De Pontaut enquia Sant Joan», a X. CORTADELLAS i J. PUJADÓ (coord.), *Els pobles oblidats. Una vall i 29 viles abandonades de Catalunya*, la Bisbal d'Empordà, Edicions Sidillà, p. 314-322.

A. CARRERA, Claudi AVENTÍN-BOYA (2014), «Sant Joan de Toran. Val d'Aran. Un caplòc entàs vilatges perduts», a X. CORTADELLAS, J. PUJADÓ (Coord.), *Els pobles oblidats. Una vall i 29 viles abandonades de Catalunya*, la Bisbal d'Empordà, Edicions Sidillà, p. 334-344.

⁵ Joan-Ramon GONZÁLEZ, Maria José ATIENZA (2020), «Consideracions...» p. 222-223.

⁶ DD. AA. (2019), *Nomenclator...*

⁷ M. Àngels SANLLEHY, (2014), *Es responses dera Val d'Aran as qüestionaris de Francisco de Zamora*, Tremp, Garsineu Edicions, p. 131.

- ⁸ M. Àngels SANLLEHY (2007), *Comunitats, veïns i arrendataris...*, vol. 1, p. 183.
- ⁹ Claudi AVENTÍN-BOYA (2018), «Un lòc entah bestiar. Bordius», a X. CORTADELLAS i J. PUJADÓ (coord.), *Els pobles perduts del Pirineu català i aranès*, la Bisbal d'Empordà, Edicions Sidillà, p. 356-360.
- ¹⁰ M. Àngels SANLLEHY (2007), *Comunitats, veïns i arrendataris a la Vall d'Aran (s. XVII-XVIII). Dels usos comunals a la independència econòmica*, vol. 2. *El marc econòmic*, Tremp, Garsineu Edicions, p. 82.
- ¹¹ Marisa PABÁN, M. Àngels SANLLEHY (1996). «Dels boscos comunals als d'utilitat pública: la Val d'Aran (s. XVIII-XX), *Plecs d'Història Local*, núm. 62, Institut Ramon Muntaner, p. 964-967.
- M. Àngels SANLLEHY (2007), *Comunitats, veïns i arrendataris...*, vol. 2, p. 360.
- ¹² Informació oral de Rafael Illanes. També diversos articles sobre el tema a DD.AA. (2006), *Terra Aranesa*, II Epòca, núm. 6, 2006, Vielha, Fundacion Museu Etnològic dera Val d'Aran.
- ¹³ Joan-Ramon GONZÁLEZ, Maria José ATIENZA (2020), «Consideracions...», p. 216.
- ¹⁴ *Ibid.*, p. 218.
- ¹⁵ Ceferí ROCAFORT (c. 1912), «Província de Lleida», a Francesc CARRERAS CANDI, *Geografia General de Catalunya*, vol. V, Barcelona, p. 923.
- ¹⁶ Frederic VERGÉS (1996), «Canejan», *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Vall d'Aran. Alt Urgell. Andorra i índex general*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p.65.
- ¹⁷ <https://ca.wikipedia.org/wiki/Bordius> [15 de juny de 2022]
- ¹⁸ <https://www.idescat.cat/codis/?id=50&n=9&c=25063> [7 de juny de 2022]
- ¹⁹ Joan-Ramon GONZÁLEZ i Maria José ATIENZA (2020), «Consideracions...», p. 223-224.
- ²⁰ Ramon DE SEMIR I DE ARQUER (1974), *La Vall d'Aran. Pirineo Catalán. Guía turística y documental*, Grallers, Editorial Alpina, p. 106.
- ²¹ Aquesta figura en l'inventari del patrimoni de la Generalitat i té una bona descripció a: <https://ca.wikipedia.org/wiki/Bordius>. [1 de juliol de 2022]
- ²² Hem posat les dues dates perquè són les que respectivament figuren en les referències següents i a falta de més informació podrien ser les de l'inici i la finalització de l'obra.
- Llorenç SANCHEZ (2002), «“Era Productora” des dera perspectiva deth temps», *Terra Aranesa*, II Epòca, núm. 3, 2002, Vielha, Fundacion Museu Etnològic dera Val d'Aran, p. 80.
- https://ca.wikipedia.org/wiki/Sociedad_Productora_de_Fuerzas_Motrices [20 de juny de 2022]
- ²³ Carlos FARRÉ i ENDESA GENERACIÓN, SA (2002), «Sistema hidroelectric d'ENDESA ena val d'Aran», *Terra Aranesa*, II Epòca, núm. 3, 2002, Vielha, Fundacion Museu Etnològic dera Val d'Aran, p. 29 i 34.

²⁴ Juli SOLER (1906), *La Vall d'Aran. Guia monogràfica de la comarca*, Barcelona, Centre Excursionsita de Catalunya. Reedició: Tremp, Garsineu, 1998, p. 342.

²⁵ *Ibid.*, p. 343.